

LEXICOGRAFIA ÎN ERA INFORMAȚIONALĂ: CÂTEVA PROBLEME

LEXICOGRAPHY IN THE INFORMATION ERA:
SOME ISSUES

(Abstract)

Lexicography in the Information Era reviews and analyses critically just a few of the many issues under debate on the international lexicographic arena today. We believe that these issues are particularly germane in the context of the information era, all the more so because of their contentious nature. It has been argued that lexicography has come upon hard times and discipline insiders have been enjoined to take prompt remedial action. At the other end of the continuum, the internal tensions permeating lexicography have been put down to phenomena and tendencies associated with natural evolution and growth. Reflecting the current concerns of theorists and practitioners in the field of dictionary making, this paper aims to bring to the fore a number of aspects which have become highly topical issues over the years. In essence, they relate to (1) the relationship between lexicography and linguistics (particularly lexicology) considered in the light of the new technological dawn; (2) the “shotgun marriage” between theory and practice in the field; and (3) the two main competing theories underpinning dictionary compilation nowadays. Without presuming to be able to settle the ongoing debates, we aim to piece together the “bigger picture” that would allow for a better grasp of what goes on in lexicography and why.

Cuvinte-cheie: lexicografie, metalexigrafie, elaborarea dicționarelor, teorie funcțională, lingvistică.

Key-words: lexicography, metalexigraphy, dictionary compilation, function theory, linguistics.

0. Introducere

Faptul că era informațională a determinat schimbări în toate sferile activității umane reprezintă deja un truism. În lexicografie, ea a ridicat un număr de

probleme noi sau a alimentat frământări mai vechi, care par să fi divizat comunitatea lexicografică internațională. Cele de mai jos reprezintă o discuție critică pe marginea câtorva probleme care îi unesc sau îi dezbină pe specialiștii de pretudindeni. Prin pregnanța cu care se impun atenției și prin multiplele sciziuni și scindări cu care se soldează pe diferite planuri, aceste probleme sunt, pentru unii, indicii clare ale unei „crize de identitate” prin care trece domeniul lexicografiei, iar pentru alții, tendințe firești asociate dialecticii acestuia. Oricare ar fi natura lor, aceste probleme se pretează analizei sub forma opozițiilor reductibile, în ultimă analiză, la tensiunea dintre tradiție și inovație. Dintre multiplele aspecte pe care le îmbracă această tensiune, în lucrarea de față ne vom opri doar la câteva. Astfel, vom începe prin a examina statutul lexicografiei, poziția pe care o ocupă în perimetrul științelor limbii și afinitățile ei cu științele sociale. Apoi vom circumscrie discuția la domeniul lexicografiei, care subsumează aria lexicografiei practice, distinctă de cea a lexicografiei teoretice, identificând cauzele decalajului dintre ele. A treia problemă pe care ne propunem să o dezbatem restrânge și mai mult cadrul discuției: îndreptându-ne atenția exclusiv asupra lexicografiei teoretice, ne vom ocupa de principiile teoretice și metodologice care stau astăzi la baza practicii lexicografice; concret, ne vom referi la principiile lingvistice și la cele funcțional-pragmatice în alcătuirea dicționarelor. Expunerea noastră pune și problema relației dintre lexicografia tradițională și cea informatizată, relație privită din perspectiva coexistenței sau opoziției lor într-o eră a exploziei informaționale.

1. Lexicografia astăzi: despre locul și statutul disciplinei în perioada contemporană

Despre statutul lexicografiei s-a discutat mult și aprins în ultimul deceniu. Dacă am aminti doar că această problemă a figurat pe agenda Congresului Internațional de Lingvistică de la Praga în 2003 și că a constituit tema centrală a Simpozionului Internațional de Lexicografie desfășurat la Aarhus în 2008 ar fi, probabil, suficient pentru a da măsura importanței pe care specialiștii o acordă acestei probleme pe care vocația din ce în ce mai pregnant interdisciplinară a lexicografiei o aduce în prim plan. Deși astăzi nu e deloc surprinzător ca domeniile diferite ale cunoașterii umane să convergă și să interfereze, nu e mai puțin adevărat că unele par a simți mai acut nevoia să se autodefinească. Acest lucru e cu atât mai valabil pentru lexicografie, unde reconsiderarea propriului său statut epistemic este, cel puțin în parte, ecoul mișcării „plăcilor tectonice” pe care s-a întemeiat, i.e. lingvistica și subdomeniile sale, în special lexicologia, dar și semantica și semasiologia, gramatica, stilistica, etimologia și, mai recent, pragmatica. Legătura dintre lexicografie și lingvistică este un fapt peremptoriu. Dar care este, în lumina noilor dezvoltări în ambele domenii, relația dintre ele? Trecând în revistă

momentele-cheie care au jalonat evoluția lexicografiei din anii șaizeci ai secolului trecut încoace, Gouws (2004: 188-190) arată că într-o vreme lexicografia a fost dependentă de lexicologie, care i-a servit drept fundament teoretic. Deși, după cum afirmă autorul, această relație nu a fost lipsită de unele dificultăți, ea a contribuit în mod decisiv la definirea lexicografiei drept disciplină lingvistică.

Dar orientarea predominant pragmatică ce caracterizează lexicografia în epoca actuală a făcut necesară reșezarea domeniului pe baze teoretice noi. Astfel s-a conturat *metalexicografia*, sau lexicografia teoretică, privită inițial ca pandant al lexicografiei practice. În literatura de specialitate există diferențe de opinie cu privire la aria de acoperire a metalexicografiei (cf. Hartmann 2001, Bergenholtz și Gouws 2012); sintetizând, se poate spune că în sfera ei de interes se înscriu cercetările diacronice, tipologice, critice și metacritice, precum și cele care vizează utilizarea și structura dicționarilor, iar obiectivul ei declarat este acela de a conceptualiza și elabora teorii menite să sprijine practica lexicografică, contribuind la îmbunătățirea produselor sale.

Cristalizându-și această bază teoretică, lexicografia și-a conturat mai precis statutul, dar nu a ieșit din câmpul gravitațional al lingvisticii. Pentru unii specialiști (e.g. Zgusta 1971; Swanepoel 1994; Béjoint 1994/2000), acest pas a fost suficient pentru că, din punctul lor de vedere, între cele două discipline există o legătură indisolubilă. După Béjoint (1994/2000: 177), „Niciun lexicograf modern nu-și poate permite să ignore ceea ce lingvistica are de oferit. Cercetarea lingvistică nu poate fi ignorată, chiar dacă, evident, nu deține toate răspunsurile”¹ (trad. ns.). Formulată de pe poziții tradiționaliste, punctul de vedere potrivit căruia „fiecare operă lexicografică este reflectarea unei teorii lingvistice pe care autorul o aplică mai mult sau mai puțin conștient”² (trad. ns.), (Quemada 1972, apud Béjoint 1994/2000: 173) nu mai poate avea același grad de valabilitate astăzi, când, după cum se afirmă (e.g. Tarp 2009, Bergenholtz și Gouws 2012), există tipuri de dicționare care pot fi alcătuite de către specialiști fără o pregătire lingvistică specială.

Dacă pentru unii autori dobândirea de către lexicografie a statutului de disciplină lingvistică și punerea ei pe picior de egalitate cu celelalte discipline și subramuri ale științei limbajului a reprezentat un țel atins, pentru alții, această stare de fapt a constituit doar o etapă într-un demers mai amplu, menit să scoată lexicografia din siajul lingvisticii, în general, și din cel al lingvisticii aplicate,

¹ “No modern lexicographer can afford to ignore what linguistics has to offer. Linguistic research cannot be ignored, even if it certainly does not have all the answers [...]” (Béjoint 1994/2000: 177)

² “Each lexicographical work reflects a linguistic theory which the author more or less consciously applies.” (Quemada 1972, apud Béjoint 1994/2000: 173)

în special. Notabilă în acest sens este contribuția cărturarului german H. E. Wiegand, al cărui tratat, *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*, publicat în 1998, formulează o teorie generală a lexicografiei care, în viziunea autorului, trebuie să transceadă domeniul strict al lingvisticii pentru că, în funcție de tipul de dicționar pe care îl elaborează, specialistul face apel la date, metode și teorii furnizate de domenii diferite. Această teorie are la bază două postulate majore: lexicografia ca disciplină independentă și dicționarul ca un „produs utilitar”, i.e. ca instrument creat pentru a răspunde unor nevoi precise (*genuine Zwecke*) apărute în situații sociale concrete. Analizându-i opera, criticii lui Wiegand nu i-au reproșat acestuia noutatea teoriilor expuse, ci aplicarea lor inconsecventă sau parțială; altfel spus, problema nu era că autorul a mers *prea* departe, ci că nu a mers *destul* de departe. Astfel, Bergenholtz și Tarp (2003) arată că, în ciuda celor postulate, teoria lui Wiegand este în fapt construită pe armătură lingvistică, din moment ce faptele sunt abordate din perspectivă fenomenologică, axată exclusiv pe conținutul dicționarului, fără a-i lua în calcul pe cei cărora dicționarul le este destinat.

Transformări ulterioare apărute în domeniile cunoașterii umane au impus cu și mai multă acuitate reconsiderarea poziției lexicografiei în raport cu lingvistica; amintim aici doi factori pe care îi considerăm hotărâtori pentru redefinirea domeniului celei dintâi. Primul se referă la ponderea tot mai crescută a tehnologiei informației, la integrarea ei în fiecare etapă a procesului lexicografic și reprezintă mijlocul prin care lexicografia modernă se conectează la realitățile erei informaționale. Cel de-al doilea factor se leagă de schimbarea poziției ontologice asupra naturii dicționarului – de la dicționarul-carte, care oferă o descriere a limbii, la dicționarul-instrument, al cărui scop declarat este acela de a oferi soluții. Această nouă perspectivă reprezintă, am spune, un principiu unificator în domeniul din ce în ce mai vast al lexicografiei, a cărui diversitate îi pune uneori pe teoreticieni la grea încercare. Întâlnită și la Wiegand, concepția dicționarului ca instrument evocă existența utilizatorului, ca și pe cea a funcției pe care dicționarul a fost creat să o îndeplinească. Această concepție a impus lărgirea cadrului operațional al lexicografiei prin atenția acordată utilizatorului – un pol de interes și în practica lexicografică de la jumătatea secolului trecut, mai exact în dicționarele didactice bilingve ale lui A. S. Hornby. În această nouă și extinsă paradigmă, centrul de greutate se deplasează de la *conținutul lingvistic* al dicționarului la *utilizator*, la problemele cognitive și/sau de comunicare ale acestuia, precum și la soluțiile lexicografice optime corespunzătoare lor.

Astfel, practica lexicografică reprezintă veriga de legătură dintre teoriile abstracte puse în aplicare (și pe care lexicograful trebuie să le democratizeze)

și utilizatorul dicționarului, ale cărui necesități sunt cât se poate de concrete și imediate. Această turnură pragmatică, concretizată în preocuparea sporită pentru funcționalitatea dicționarului și pentru beneficiarii activității lexicografice, pare să situeze lexicografia în sfera științelor sociale cu cel puțin aceeași îndreptățire cu care tradiția o ancorează în cea a științelor limbii.

Din cele arătate mai sus nu trebuie să se înțeleagă că pentru a dobândi statutul de știință de sine stătătoare, lexicografia nu a avut altceva de făcut decât să-și proclame independența față de lingvistică. Mai trebuie adăugat și faptul că, după unii (e.g. Bogaarts 2010), aceasta reprezintă o falsă problemă, pentru că dependența de alte științe (inclusiv lingvistica) nu știrbește cu nimic independența lexicografiei.

Legitimă sau nu, această dispută a determinat o reconsiderare a pozițiilor celor două discipline și punerea relației dintre ele pe baze mai reale: factori concreți, cum ar fi varietatea tipologică a dicționarelor, domeniile diferite din care provin specialiștii implicați în alcătuirea lor, diversitatea resurselor teoretice și metodologice, au făcut din dimensiunea lingvistică o componentă a activității lexicografice printre altele (e.g. informatica), deși trebuie spus că pentru destui specialiști (e.g. Rundell 2012) ea rămâne *prima inter pares*. După cum argumentează Bergenholtz și Gouws (2012: 40), pentru a alcătui dicționare, lexicografia se bazează pe experți din domenii variate; iar pentru *un anumit tip de dicționare*, experții în cauză sunt lingviștii.

Esența problemei a fost în mod tranșant formulată cu prilejul simpozionului internațional “Lexicography at a Crossroads: Dictionaries and Encyclopedias Today, Lexicographical Tools Tomorrow”, desfășurat în anul 2008 la Centrul pentru lexicografie al Universității din Aarhus, Danemarca: „Iată una dintre deciziile de maximă importanță care trebuie luate în acest moment de răscruce, în care ne aflăm: să se lase lexicografia încorsetată în sfera dicționarelor tradiționale, văzute ca produse ale lingvisticii aplicate, modificându-se doar puțin, în lumina noilor tehnologii și necesități? Sau să se definească drept ceva cu totul diferit?”³ (Tarp 2009: 20). La ora actuală părerile rămân împărțite și, oricum, discuțiile pe marginea acestei probleme sunt pentru noi la fel de interesante ca posibila ei soluție. Primordialitatea criteriului funcțional este de natură să lărgescă sfera conceptuală a noțiunii de dicționar, prin includerea nu numai a dicționarelor electronice, ci și a altor tipuri de lucrări de referință, care nu s-ar încadra în definițiile tradiționale ale dicționarului. De aici urmează

³ “This is one of the crucial decisions that have to be taken at the present crossroads: Should lexicography let itself be shut up in the sphere of traditional dictionaries considered products of applied linguistics and only slightly modified according to the new technologies and needs? Or should it define itself as something completely different?” (Tarp 2009: 20).

că, pe lângă lingvistică, lexicografia trebuie să se definească și în raport cu alte domenii conexe, al căror statut este perceput în mod diferit în literatura de specialitate, după cum rezultă din poziția categorică exprimată de Bergenholtz și Gouws (2012: 38): „[...] pentru noi, lexicografia este o disciplină independentă, care prezintă anumite afinități cu părți ale unor discipline diferite, e.g. științele informării și lingvistica. Punctul nostru de vedere nu este unanim; mulți privesc lexicografia nu ca pe o disciplină independentă, ci ca pe o parte a lingvisticii. Ceea ce noi considerăm lexicografie, alții numesc terminografie sau enciclopedologie [*sic*]. Nu suntem de acord cu acest punct de vedere. [...] Mai ales, noi nu privim lexicografia ca parte a lexicologiei – așa cum o fac unii lingviști și lexicografi [...]. Punctul de vedere potrivit căruia teoria lexicografică este o parte a lexicologiei presupune faptul că lexicografia pune întrebările, iar lexicologia oferă răspunsurile. Nu credem că așa stau lucrurile în realitatea practică.”⁴ (trad. ns.). De remarcat este faptul că autorii adoptă o perspectivă integratoare asupra domeniului lexicografiei, căruia îi circumscriu trei subdomenii distincte, dar conexe, i.e. lexicografia lingvistică, care se ocupă cu dicționarele lingvistice proiectate să faciliteze îndeplinirea unor funcții de comunicare, lexicografia specializată, monolingvă, orientată înspre funcțiile cognitive și lexicografia enciclopedică, văzută ca o combinație între primele două.

Dar, abstractie făcând de problema ariei ei de cuprindere, vom adăuga că susținătorii statutului de știință de sine stătătoare atribuit lexicografiei se bazează, în ultimă analiză, pe aceleași argumente sau criterii pe care Tarp (2009, 2012) le sintetizează într-un articol programatic care pornește de la analiza stării de fapt în lexicografia actuală. În esență, aceste argumente invocă următoarele fapte: lexicografia are un domeniu și obiective proprii; este fundamentată teoretic și operează cu un metalimbaj specific; are tradiție în practica elaborării dicționarelor și propria sa istorie ca știință; a contribuit la dezvoltarea metodologiei în domeniu; acționează pe baza unui set de bune practici.

Dacă acceptăm argumentele de mai sus, ne-am putea întreba „ce fel de știință este lexicografia?”

⁴ “[...] we regard lexicography as an independent discipline that does show some relation to parts of different other disciplines, e.g. information science and linguistics. Our approach is not the only one; many people regard lexicography not as an independent discipline but as part of linguistics. Other people see parts of what we regard as lexicography as terminography or encyclopedology. We do not agree with this approach. [...] In particular we do not see lexicography as part of lexicology – as is the case with some linguists and lexicographers [...]. An approach that sees lexicographic theory as part of lexicology implies that lexicography puts the questions whereas lexicology provides the answers. We do not believe that this is the case in real practical situations” (Bergenholtz și Gouws 2012: 38).

Analizând lucrurile din perspectivă lingvistico-filozofică, ten Hacken (2009: 416-417) conchide că lexicografia „nu este o ramură a științelor empirice. Dacă ar fi așa, atunci produsele sale, dicționarele, ar trebui înțelese ca teorii. [...] în loc de asta, ele trebuie înțelese ca unelte”⁵. Ca atare, el demonstrează că lexicografia este mai degrabă o știință aplicată pentru că elementele sale defnitorii sunt, ca în orice știință de acest fel, o problemă practică, soluția acestei probleme și explicația soluției găsite (ten Hacken 2009: 413 *et seq.*). Dintre acestea, autorul consideră că ultima – explicarea modului și a măsurii în care soluția propusă este viabilă – reprezintă piatra de încercare pentru lexicografie. Pornind de la o analogie cu medicina, a cărei bază teoretică se sprijină pe explicații furnizate de științe precum anatomia, biochimia și fizica, ten Hacken consideră că lingvistica (în special cea de orientare chomskyană, de care autorul se ocupă) este pentru lexicografie ceea ce fizica reprezintă pentru medicină: ambele furnizează date despre realitatea cu care fiecare domeniu – lexicografia, medicina – operează: limba în primul caz, materia, în cel de-al doilea. Dar pentru că în medicină anatomia și biochimia prezintă o mai mare importanță în explicarea cauzelor și modului de vindecare a afecțiunilor, autorul este de părere că prioritatea lexicografiei ar trebui să fie aceea de a identifica domeniile – iar din fiecare, teoriile – care îi sunt de folos pentru explicarea soluțiilor găsite.

Din discuția de mai sus reiese că statutul de știință al lexicografiei se leagă în mod nemijlocit de existența unei baze teoretice în care practica să fie ancorată. Ponderea și importanța teoriilor și metodelor lingvistice în ansamblul aparatului conceptual și metodologic cu care operează lexicografia rămân deocamdată subiecte controversate. Și mai controversată pare să fie relația dintre teoria și practica lexicografică, la care ne vom referi în cele ce urmează.

2. Lexicografie teoretică și lexicografie practică

Ne-am referit mai sus la o „diviziune a muncii” pe tărâmul lexicografiei, între metalexicografie (sau lexicografia teoretică) și lexicografia practică. Prima s-a conturat ca atare în a doua jumătate a secolului trecut și are ca obiect cercetarea dicționarelor din perspectivă sincronică și diacronică; cea de-a doua datează din antichitate și se ocupă cu alcătuirea dicționarelor. Cercetând dicționarele, metalexicografii urmăresc, printre altele, să formuleze observații, principii și teorii care să conducă la îmbunătățirea rezultatelor muncii depuse de practicieni.

Trebuie spus din capul locului că existența unei teorii lexicografice ca atare este și ea o problemă controversată, care polarizează părerile specialiștilor de

⁵ “Lexicography is not a branch of empirical science. If that were the case, its products, dictionaries, should be interpreted as theories. [...] they should instead be interpreted as tools” (ten Hacken 2009: 416-417).

pretutindeni. Disputa asupra acestei chestiuni se leagă în mod nemijlocit de statutul epistemic al disciplinei (*q.v. supra*). Specialiștii care neagă existența teoriei în lexicografie – majoritatea formați la școala lexicografică anglo-saxonă (cf. Tarp 2012) – privesc lexicografia ca pe o îndeletnicire eminentamente practică, neancorată în vreo teorie anume. Considerată lucrare de căpătâi în literatura de specialitate, cartea lui Landau „Dicționaries. The Art and Craft of Lexicography” („Dicționare. Arta și meșteșugul lexicografiei” 2001, ediția a doua), reprezintă o ilustrare clară a acestui punct de vedere. În același spirit, Béjoint (2010: 381) declară ritos „Pur și simplu nu cred că există o teorie a lexicografiei și nu sunt deloc sigur că va putea exista vreuna.”⁶ (trad. ns.). Există, pe de altă parte, un număr însemnat de autori (e.g. Zgusta 1971, Wiegand 1989, Tarp 2009, Tono 2010) care susțin că în lexicografie practicienii nu operează nici pe departe într-un vid teoretic, iar eterogenitatea principiilor sale teoretice nu impietează asupra rolului lor călăuzitor în practica lexicografică (Swanepoel 1994). S-a observat apoi, pe drept cuvânt, că acei autori care resping existența teoriei o fac mai degrabă pentru că teoriile propuse până în prezent li se par lipsite de valoare, nu pentru că acestea ar lipsi cu desăvârșire. Însă chiar și repudierea lor este o dovadă în sine că aceste teorii există (Tarp 2012).

Dacă ne situăm de partea susținătorilor teoriei, este necesar să determinăm care este relația acesteia cu practica lexicografică, mai exact, în ce măsură îi folosește practicianului teoria.

Considerând că lexicografia contemporană se află într-o „criză de identitate”, Tarp (2009: 17-21) pune acest impas pe seama a trei factori decisivi: primul este lipsa de corelare (sau „schisma”) dintre teoria și practica lexicografică; al doilea se leagă de dezvoltările din domeniul tehnologiei informației și de trecerea de la dicționarele tipărite la cele electronice; cel de-al treilea factor îl constituie nevoia tot mai acută de acces liber și în timp real la informație. După părerea lui Tarp – părere pe care Rundell (2012) o consideră exagerată – criza de indentitate se manifestă prin impactul limitat pe care metalexicografia îl are asupra practicii lexicografice, prin exagerarea importanței mijloacelor computerizate în paralel cu tendința de a diminua contribuția lexicografului în selectarea și prelucrarea datelor, prin lipsa de viziune în proiectarea dicționarelor virtuale (care se prezintă sub forma unor copii mai mult sau mai puțin fidele ale originalului lor pe hârtie), prin atenția scăzută care se acordă dicționarelor non-lingvistice și, în fine, prin eforturile minime de a conecta lexicografia – ca teorie și practică socială – la realitățile erei informaționale.

⁶ “I simply do not believe that there exists a theory of lexicography, and I very much doubt that there can be one” (Béjoint 2010: 381).

Decalajul dintre practică și teorie a făcut ca uneori practicienii și teoreticienii să evolueze în universuri paralele. În esență, această stare de fapt poate fi pusă pe seama a două cauze, una subiectivă, alta obiectivă. Prima cauză se referă la tensiunea latentă (iar uneori manifestă) dintre practicieni și teoreticieni. Multă vreme teoreticienii au fost percepuți drept critici severi până la rigiditate ai dicționarelor, ceea ce explică, măcar în parte, puțina receptivitate la observațiile lor. În plus, după cum s-a observat (cf. Rundell 2012), nu este deloc exclus ca succesul comercial al dicționarelor și progresele pe care practica le-a înregistrat în mod independent să-i fi întărit pe lexicografi în convingerea lor că nu au nevoie de teorie. A doua cauză, obiectivă, constă în aplicabilitatea limitată a unora dintre principiile și teoriile propuse de metalexicografi. Gradul mare de abstractizare al unora dintre ele complică lucrurile, nefiindu-i de folos practicianului. Aceasta îl face pe Rundell (2012: 71) să afirme că „Lexicografii au multe de învățat de la teoreticieni, însă scopurile specifice ale unui dicționar (și constrângerile practice care determină elaborarea lui) nu permit aplicarea *ad litteram* a ideilor teoretice”⁷ (trad. ns.).

Merită remarcat faptul că o slabă corelare între principii și aplicarea lor practică există chiar și în sânul metalexicografiei. Este vorba de critica dicționarelor, multă vreme o activitate metalexicografică lipsită de un cadru analitic cât de cât unitar. În prezent există câteva seturi de principii, inclusiv pentru evaluarea dicționarelor online (cf. Swanepoel 2008, Nielsen 2009a, 2009b), dar aplicarea lor de către specialiști rămâne, din diferite motive, un fapt sporadic.

O sinteză a teoriilor concurente și convergente care alcătuiesc corpusul metalexicografic se întâlnește la Tarp (2009: 23-24). Astfel, el elaborează ceea ce s-ar putea numi o „taxonomie a taxonomiilor”, alcătuită din trei seturi de opoziții binare. Din primul set fac parte teoriile generale, precum cea elaborată de Wiegand (*q.v. supra*), care se deosebesc de teoriile specifice, orientate înspre arii lexicografice mai restrânse cum ar fi, de pildă, cea a dicționarelor didactice. În cadrul celui de-al doilea set, Tarp include teoriile integrate, i.e. cele care se subsumează unei teorii generale fiind, astfel, de natură să întărească validitatea acesteia. La polul opus autorul situează teoriile neintegrate, care nu țin de vreo teorie lexicografică generală; din această categorie fac parte teoriile, conceptele și metodele preluate din alte discipline (de obicei lingvistice) și transplantate ca atare pe sol lexicografic. În viziunea autorului, pentru a fi cu adevărat utile, teoriile neintegrate trebuie adaptate la specificul activității lexicografice. În fine, al treilea set opune teoriile contemplative, cele care

⁷ “Lexicographers have much to learn from theorists, but the particular goals of a dictionary (and the practical constraints within which it is created) preclude the uncritical application of theoretical ideas” (Rundell 2012: 71).

descriu produsul activității lexicografice, teoriilor transformatoare, care determină saltul calitativ în teoria și practica lexicografică. Aceste trei seturi nu se exclud reciproc: autorul combină conceptele pentru a defini teoria funcțională (printre ai cărei promotori se numără) drept generală, transformatoare, conținând teorii integrate, iar altele aflându-se în curs de elaborare.

Nou apărută în peisajul lexicografiei internaționale, teoria funcțională este rezultatul orientării pragmatice în lexicografie, la care ne-am referit mai sus. În această viziune, conținutul lexicografic încetează de a mai fi o prioritate absolută, iar efortul lexicografului este orientat înspre un grup bine definit de utilizatori, cu anumite nevoi cognitive și/sau de comunicare. Ca atare, cercetarea lexicografică este chemată să studieze aceste nevoi, în strânsă legătură cu utilizatorii și contextul care determină apelul la dicționar. Susținătorii funcționalismului obiectează la ceea ce ei consideră a fi o mișcare inertială în lexicografie și un descriptivism excesiv, vădit în preocupările pentru studiul dicționarelor existente și al modului și măsurii în care acestea aderă la principiile lingvistice prestabilite (Bergenholtz *et al.* 2009). Pe de altă parte, teoriei funcționale i se reproșează minimalizarea importanței conținutului dicționarelor și, implicit, a rolului jucat de analiza lingvistică, operațiune care, pentru unii practicieni, reprezintă însăși chintesența activității lexicografice (Rundell 2012).

Cele de mai sus au evidențiat, în linii generale, o serie de aspecte ale relației dintre teoria și practica lexicografică în perioada actuală. De aici, considerăm utilă o privire mai atentă asupra domeniului lexicografiei teoretice, mai precis, asupra principiilor teoretice și metodologice aflate azi la baza practicii lexicografice.

3. Metodologie lingvistică și metodologie funcțională

Dacă în secțiunea anterioară ne-am referit la decalajul dintre practică și teorie, în cele ce urmează ne propunem să ilustrăm tendința actuală spre polarizare a abordărilor lexicografice în problema alcătuirii dicționarelor. În acest sens, plecând de la taxonomia lui Tarp (2009) privitoare la teoriile lexicografice și la cele trei seturi de opoziții binare discutate mai sus (*q.v.*), ne vom opri asupra diviziunii dintre *teoriile contemplative* și cele *transformatoare*, pe marginea căreia Tarp (2009: 24) constată că „anumite teorii lexicografice sunt preponderent sau exclusiv contemplative și foarte rar (sau chiar deloc) testate în practică”⁸ (trad. ns.), deși tocmai această punere în practică dă valoare teoriei. O teorie contemplativă este valoroasă pentru că

⁸ “[...] some lexicographical theories are primarily or solely contemplative and are rarely (if ever) tested in practice” (Tarp 2009: 24).

observă și analizează retrospectiv ceea ce s-a realizat deja pe tărâmul practicii lexicografice, în timp ce o teorie transformatoare este esențială pentru că ea poate anticipa viitoarele dezvoltări în domeniu. Deși le reprezintă drept categorii antitetice, Tarp (2009: 24) le vede conjugate atunci când afirmă că „o teorie științifică autentică trebuie să aibă atât aspecte contemplative, cât și aspecte transformatoare”⁹ (trad. ns.).

Am amintit deja că teoria funcțională (*Function Theory*) a fost definită ca o teorie generală, transformatoare, care corelează un număr de teorii specifice existente deja sau care vor fi dezvoltate în viitor, fapt care le permite lexicografilor să încorporeze toate inovațiile din subdomeniul lor. Bergenholtz *et al.* (2009: 8) consideră teoria funcțională drept una dintre cele două abordări concurente, opuse chiar, care se manifestă în lexicografia teoretică. Este vorba, pe de-o parte, de o abordare construită pe o teorie transformatoare și care corelează dicționarul și funcția lui cu utilizatorul și contextul socio-profesional al acestuia. Pe de altă parte, există o abordare lingvistică, contemplativă, bazată pe studiul dicționarelor monolingve elaborate în format tradițional, precum și pe aplicarea teoriilor asociate dicționarelor lingvistice. Pornind de la această „dihotomie teoretică”, autorii atrag atenția asupra faptului că ea este de natură să genereze o „lacună teoretică” (2009: 10) care nu poate fi evitată decât prin elaborarea unor principii lexicografice aplicabile *tuturor* produselor lexicografice, indiferent de suportul pe care sunt editate sau de specializarea lor; aceste principii trebuie să se sprijine pe o teorie care este deopotrivă contemplativă și transformatoare.

Deși privite ca opozitive, la o examinare mai atentă, se poate observa că cele două paradigme teoretice sunt, în același timp, complementare: teoria transformatoare presupune, și ea, o analiză a dicționarelor existente, luând în considerare contexte noi de utilizare în care necesitățile diferite ale utilizatorilor nu sunt satisfăcute. Cele mai cunoscute paradigme teoretice în crearea dicționarelor sunt teoria lingvistică și cea funcțional-pragmatică. Abordarea pragmatică, care aduce utilizatorul în prim plan, pornește de la premisa că „utilizatorii au nevoi diferite în situații [de consultare] diferite; însă nu toate dicționarele oferă ajutorul dorit, fie pentru că au fost create pentru a răspunde nevoilor unor anumiți utilizatori în situații foarte specifice, fie pentru că au fost proiectate să ajute orice utilizator în orice situație, ele nefiind, prin urmare, de folos nimănui”¹⁰ (Bergenholtz *et al.* 2009:7) (trad. ns.).

⁹ “A genuine scientific theory has both contemplative and transformative aspects” (Tarp 2009: 24).

¹⁰ “[...] users have different needs in different situations but not all dictionaries provide the help sought, either because they have been designed to assist specific users in very specific situations or because they have been designed to help anyone in any situation with the result that they help no one” (Bergenholtz *et al.* 2009:7).

Punând accentul pe orientarea pragmatică, (meta)lexicografia modernă deplasează, după cum am mai spus, centrul de greutate de la conținutul dicționarului (orientarea lingvistică) la utilizatorul acestuia (orientarea pragmatică), luând în calcul profilul utilizatorului, i.e. vârsta, ocupația, scopul întrebuirii dicționarelor, preferințele și deprinderile de căutare ale acestuia. Ca un corolar al acestui interes sporit pentru utilizatorul dicționarului, în ultimele decenii s-a dezvoltat un subdomeniu metalexigrafic aparte, destinat cercetării acestuia, deși, după cum arată Svensén (2009: 452), interesul cercetătorilor s-a îndreptat cu predilecție spre cei care învață limba engleză ca limbă străină, în dauna unor categorii importante de utilizatori, e.g. scriitorii, traducătorii, jurnaliștii, experții în publicitate, bibliotecarii etc. Merită amintit aici că unul dintre promotorii cercetării utilizatorului este Wiegand, care a încercat chiar să formuleze o teorie a situațiilor de utilizare a dicționarelor care să coreleze relația dintre utilizator, dicționar și actul consultării, cu alți factori, precum motivul folosirii dicționarului, tipul de informație căutată în dicționar etc.

Importanța utilizatorului în lexicografie a fost sesizată și de Burkhanov (1995, în Hartmann 2001: 32), care susține că „scopul alcătuirii de dicționare nu poate fi redus la producerea de publicații alfabetică de natură filologică”, deoarece aceasta presupune „documentarea, descriere și codificarea limbii [...] care reprezintă obiectul unei opere de referință alcătuite pentru a-i servi unui anumit grup de utilizatori”¹¹ (trad. ns.). În mod similar, Béjoint (2000: 111) este de părere că rezultatele studierii utilizatorilor de dicționare ar putea influența conținutul și chiar structura dicționarelor.

Considerând că identificarea nevoilor utilizatorilor de dicționare este un demers legitim, Tarp (2009: 25) susține că instrumentele lexicografice nu se materializează din neant, crearea lor fiind determinată de factori extralexigrafici specifici („situația extralexigrafică a utilizatorului”), care presupune că „centrul de interes [al cercetării] ar trebui să se deplaseze de la cercetarea folosirii dicționarelor la cercetarea acestor situații [extralexigrafice]”¹² (trad. ns.). Autorul discută patru tipuri de situații de utilizare relevante din punct de vedere lexicografic: cognitivă, comunicativă, operativă, interpretațională. Astfel, nu doar utilizatorul, ci și contextul situațional

¹¹ “the scope of dictionary-making cannot be reduced to the production of alphabetical publications of [a] philological nature” as it involves “to document, describe and codify the language (...) that forms the object of the reference work to be compiled for the benefit of a particular user group” (Burkhanov 1995, în Hartmann 2001: 32).

¹² “The focus should be moved from research in dictionary usage to research in these [extra-lexicographic] situations” (Tarp 2009: 25).

al acestuia prezintă importanță, dat fiind că nevoile (cognitive, comunicative, operative, sau interpretative) care determină consultarea dicționarului, sunt rezultatul unei situații concrete.

Această perspectivă, de dată relativ recentă, asupra relației dintre dicționar și utilizator aduce în prim plan abordarea utilitară a dicționarului perceput ca un instrument a cărei trăsătură esențială este capacitatea sa de a oferi date la care accesul este rapid și din care pot fi extrase informații (Tarp 2009: 21). Aceeași viziune se întâlnește la Gouws (2009: 273), care consideră că există cel puțin două aspecte relevante pentru dicționarele viitorului, i.e. faptul că utilizatorii s-au obișnuit să aibă acces rapid la informații și natura variată a acestor informații. În acest context, nu este surprinzătoare desprinderea din lexicografie a unei noi discipline denumită *știința accesării informațiilor și datelor* (*Information and Data Accessology*), care are potențialul pentru a depăși limitele lexicografiei tradiționale și pentru a juca un rol important în societatea informațională (Tarp 2009: 29).

Orientarea pragmatică se manifestă nu numai în faza de planificare a dicționarului, dar și în faza de selecție a cuvintelor-titlu, de editare sau de post-editare, lucru vizibil mai ales în cazul dicționarelor electronice, în special cele online, care îi încurajează pe utilizatori să semnaleze eventualele greșeli, dar și să contribuie la îmbogățirea listei de cuvinte. Este din ce în ce mai răspândită aplicația *open dictionary* (adoptată, printre alții, de Macmillan și Webster-Merriam), în care utilizatorii propun cuvinte pe care ar dori să le regăsească în dicționar și pentru care oferă definiții și contexte autentice de folosire. Cercetarea utilizatorilor și a nevoilor acestora poate lua forme diferite, cum ar fi de pildă opțiunea inovatoare (de tip „opinion mining”) *seen & heard* pe care Webster-Merriam Dictionary o implementează pe rețelele de socializare cu scopul de a afla motivul pentru care utilizatorii au căutat un anumit cuvânt și contextul în care l-au întâlnit.

Un alt motiv care impune reorganizarea principiilor lexicografice îl reprezintă răspândirea și popularitatea de care se bucură dicționarele electronice sau e-dicționarele (pe CD-ROM, intranet și internet). Se poate spune că intensificarea rolului pe care calculatorul îl joacă în lexicografie a culminat cu apariția acestui nou tip de produs lexicografic, al cărui potențial deplin nu a fost atins încă. Din perspectivă diacronică, Pruvost (2000: 188) descrie „metamorfozele” lexicografiei de la codice la cartea scrisă și apoi la suportul informatic, acesta din urmă impunându-se treptat, mai întâi în lexicografia (pe hârtie) asistată de calculator și mai apoi prin transferul dicționarelor de pe hârtie, pe suport electronic. Însă autorul atrage atenția asupra unei noi etape în evoluția lexicografiei, „în care dicționarul pe hârtie nu mai este tradus informatic, ci, dimpotrivă, dicționarul este conceput de la început ca un produs informatic ținând cont încă de la elaborarea sa de avantajele suportului

electronic, de hipertext și multimedia”¹³ (trad. ns.). Pentru a ajunge în această ultimă etapă a dicționarelor electronice de sine stătătoare, create special pentru suportul electronic, trebuie depășite anumite prejudecăți prezente atât în rândul utilizatorilor, cât și printre lexicografi: un exemplu în acest sens îl constituie concepția că dicționarele netradiționale nu pot fi mai mult decât versiunile electronice ale dicționarelor tipărite.

Dintr-un unghi diferit, o problemă semnalată adesea în tranziția de la dicționarul tradițional la cel electronic este legată de absența limitei de spațiu. Dispariția acestei constrângeri duce adesea la includerea unei mari cantități de informație neprocesată, care îl poate „sufoca” pe utilizator. Hanks (2000, *apud* de Schryver 2003: 163-164) are dreptate atunci când atrage atenția că „absența constrângerilor de spațiu impune nu mai puțină, ci mai multă disciplină intelectuală în procesul de selectare și organizare a informației”¹⁴. Situația în care utilizatorul ar putea fi copleșit de informații poate fi evitată dacă se ia în considerare profilul lui, adică nevoile sale specifice de informație. De altfel, utilizatorul de resurse lexicografice în format electronic nu se confruntă numai cu problema volumului mare de informație disponibilă, ci și cu gradul mare de incertitudine privind sursa sau utilitatea conținutului accesat. Bergenholtz *et al.* (2009) consideră că teoria funcțională reprezintă o soluție la această problemă, pentru că ea permite investigarea aspectelor relevante ale comportamentului de consultare ținând cont de nevoile specifice ale utilizatorului de dicționar, nevoi lingvistice sau practice.

Ne-am referit mai sus la faptul că dicționarele sunt considerate înainte de toate cărți, nu instrumente – un concept cultivat de tradiția filologică, al cărui ecou se face simțit și în procesul de evaluare a dicționarelor, de pildă. Cum este clar din structura lor că dicționarele electronice nu pot fi considerate cărți, nici măcar cărți în format electronic, există pericolul dezvoltării unui cadru de lucru paralel pentru dicționarele electronice, un demers redundant și nejustificat în contextul în care lexicografia electronică și cea tradițională prezintă mai multe puncte comune decât trăsături diferențiale. Se impune, prin urmare, o actualizare a principiilor lexicografice astfel încât acestea să includă și aspectele specifice privind elaborarea, implementarea și evaluarea dicționarelor electronice. Cu alte cuvinte, o teorie lexicografică utilă ar trebui

¹³ “Mais vient maintenant une autre nouvelle étape consistant à ne plus traduire informatiquement un dictionnaire papier, mais au contraire à concevoir d'emblée le dictionnaire comme un produit informatique, en prenant en compte des l'élaboration du produit les avantages du support électronique, hypertextes et multimédia” (Pruvost 2000: 188).

¹⁴ “The absence of space constraints call for more, not less intellectual discipline in the selection and arrangement of information” (Hanks 2000, în De Schryver 2003: 163-164).

să conțină principii general aplicabile tuturor produselor lexicografice, în ciuda particularităților acestora, încadrând în metodologia sa generală principiile și metodele specifice elaborării diferitelor tipuri de dicționare.

4. Concluzii

Ne-am ocupat mai sus de trei probleme mari care stau de câțva timp în centrul preocupărilor specialiștilor. Prima a vizat statutul epistemic al lexicografiei și relația ei cu alte științe, în special cu lingvistica. Din dezbaterile pe această temă, am fi tentați să credem, în subsidiar, că lexicografii care resping ideea afilierei lexicografiei la lingvistică nu sunt lingviști fiind, prin urmare, mai puțin dispuși să admită trăinicia legăturilor dintre ele. Dar dincolo de asemenea posibile speculații, efortul lexicografiei de a-și găsi locul și drumul propriu pare să fie o tendință firească, cu precedente în istoria științelor: așa s-a întâmplat cu lingvistica, desprinsă de filologie la începutul secolului trecut și, mult mai recent, cu lingvistica aplicată, configurată azi ca disciplină nouă, cu o structură compozită, independentă de lingvistica teoretică în siajul căreia s-a aflat un timp. Pe de altă parte, în lumina erei tehnologice și informaționale în care evoluăm, pare de înțeles ideea că inovarea în teoria lexicografică nu poate să însemne doar înnoirea teoriilor lingvistice, ci și deschiderea domeniului către teorii, metode și principii care afluesc din alte zone ale cunoașterii.

A doua problemă analizată mai sus a fost aceea a relației dintre teoria și practica lexicografică. Și aici s-ar putea crede (și pe drept cuvânt) că susținătorii teoriei sunt metalexiconografi, nu practicieni. Importanța muncii practicienilor este covârșitoare. Dar - simplificând lucrurile - dacă nu ar fi teoreticienii, cine ar ști cât de spinoasă e calea lor?

În fine, a treia problemă asupra căreia ne-am oprit a fost de natură metodologică. Din discuție a rezultat că trecerea de la perspectiva fenomenologică (axată pe conținutul și structura dicționarului) la cea funcțional-pragmatică în lexicografie a mărit lista obiectivelor cercetării prin includerea, în sfera de interes a acesteia, a utilizatorului și a contextului social care determină apariția nevoii de informare. Pe de altă parte, s-a putut observa că lipsa constrângerilor – mai ales a celor legate de spațiu – din lexicografia electronică trebuie temperată de discernământul mai mare al specialistului în ceea ce privește cantitatea și modul de organizare a informațiilor furnizate de articolul de dicționar. În lumina acestei libertăți de decizie, criteriul funcțional pare a fi un principiu bun.

BIBLIOGRAFIE

- Béjoint, Henri, 1994/2000, *Modern Lexicography: An Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Béjoint, Henri, 2010, *The Lexicography of English*, Oxford: Oxford University Press.
- Bergenholtz, Henning, Sven Tarp, 2003, „Two Opposing Theories on H.E Wiegand’s Recent Discovery of Lexicographic Functions”, în *Hermes* 31, p. 171-196.
- Bergenholtz, Henning, Sandro Nielsen, Sven Tarp, 2009, „Introduction”, în Bergenholtz, Henning, Sandro Nielsen, Sven Tarp (ed.), *Lexicography at a Crossroads. Dictionaries and Encyclopedias Today, Lexicographical Tools Tomorrow*, Bern: Peter Lang, p. 7-15.
- Bergenholtz, Henning, Rufus Gouws, 2012, „What is lexicography?”, în *Lexikos* 22 (AFRILEX-reeks/series 22: 2012), p. 31-42.
- Bogaards, Paul 2010. „Lexicography: Science without Theory?”, în de Schryver, G.-M. (ed.), *A Way with Words (Festschrift for Patrick Hanks)*. Kampala, Uganda: Menha Publishers, p. 313-322.
- de Schryver, G. M., 2003, „Lexicographers’ Dreams in the Electronic-Dictionary Age”, în *International Journal of Lexicography*, Vol. 16, Nr. 2, p. 144-199.
- Gouws, Rufus, 2004, „Lexicology and Lexicography. Milestones in metalexigraphy”, în van Sterkenburg, Piet, *Linguistics today: facing a greater challenge*. John Benjamins, p. 187-206.
- Gouws, Rufus, 2009, „Dictionaries as Innovative Tools in a New Perspective on Standardisation”, în Bergenholtz, Henning, Sandro Nielsen, Sven Tarp (ed.), *Lexicography at a Crossroads. Dictionaries and Encyclopedias Today, Lexicographical Tools Tomorrow*, Bern: Peter Lang, p. 265-283.
- Hartmann, R.R.K., 2001, *Teaching and Researching Lexicography*. Pearson Education Limited.
- Landau, Sidney, 2001, *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography* (2nd edition), Cambridge: Cambridge University Press.
- Nielsen, Sandro, 2009a, „Reviewing printed and electronic dictionaries. A theoretical and practical framework”. In Nielsen, Sandro și Sven Tarp (eds.) *Lexicography in the 21st Century. In honour of Henning Bergenholtz*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, p. 23-41.
- Nielsen, Sandro, 2009b, „The Evaluation of the Outside Matter in Dictionary Reviews”, în *Lexikos* 19, p. 207-224.
- Pruvost, J., 2000, „Colloquium report: Des dictionnaires papier aux dictionnaires électroniques. VIIe Journée des dictionnaires (22 mars 2000)”. *International Journal of Lexicography* 13, nr. 3, p. 187-193.
- Rundell, M., 2012, „It works in practice but will it work in theory? The uneasy relationship between lexicography and matters theoretical” (Hornby Lecture), în Fjeld, R.V. & J.M. Torjusen (eds), *Proceedings of the 15th EURALEX Congress*. Oslo: University of Oslo, p. 47-92.
- Svensén, Bo, 2009, *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Swanepoel, Piet. 1994. „Problems, Theories and Methodologies in Current Lexicographic Semantic Research”, în *Euralex 1994 Proceedings*, p. 11-26.
- Swanepoel, Piet. 2008. „Towards a Framework for the Description and Evaluation of Dictionary Evaluation Criteria”, în *Lexikos*, 18, p. 207-231.
- Tarp, Sven, 2009, „Beyond Lexicography: New Visions and Challenges in the Information Age”, în Bergenholtz, Henning, Sandro Nielsen, Sven Tarp (ed.), *Lexicography at a Crossroads. Dictionaries and Encyclopedias Today, Lexicographical Tools Tomorrow*, Bern: Peter Lang, p. 17-31.
- Tarp, Sven, 2012, „Do We Need a (New)Theory of Lexicography?”, în *Lexikos* 22 (AFRILEX-reeks/series 22: 2012), p. 321-332.
- ten Hacken, Pius, 2009, „What is a Dictionary? A View from Chomskyan Linguistics”, *International Journal of Lexicography*, 22, p. 399-421.
- Tono, Yukio 2010. „A critical review of the Theory of Lexicographical Functions”, în *Lexicon (Journal of the Iwasaki Linguistic Circle)*, 40, p. 1-26.
- Wiegand, H.E., 1984, „On the Structure and Contents of a General Theory of Lexicography”, în Hartmann, R.R.K (ed.). *LEXeter '83 Proceedings. Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9–12 September 1983.*, Tübingen: Max Niemeyer, p. 13-30.
- Wiegand, H. E., 1998, *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*, vol. 1, Walter de Gruyter.
- Zgusta, Ladislav, 1971, *Manual of Lexicography*, Paris – The Hague: Mouton.

Marinela BURADA, Raluca SINU
Universitatea „Transilvania” din Braşov